
KITEKINTŐ

A MUNKANÉLKÜLISÉG ÉS A JÖVEDELMEK TERÜLETI KÜLÖNBSÉGEI UKRAJNÁBAN

(Spatial Disparities of Unemployment and Average Nominal
Wages in Ukraine)

DÖVÉNYI ZOLTÁN – KARÁCSONYI DÁVID

Kulcsszavak:

Ukrajna területi különbségek munkanélküliség lakossági jövedelmek

A tanulmány Ukrajna területi különbségeit a munkanélküliség és a jövedelmek vizsgálata alapján mutatja be, méghozzá a megszokottnál sokkal részletesebb, rajon szintű bontásban. Az elhúzódozó transzformációs krízis következtében a területi egyenlőtlenségek az ezredfordulón voltak a legkiélezettebbek. Azóta a különbségek csökkentek, de a magasan urbanizált térségek és a fejletlen agrárterületek közötti diszparitás továbbra is nagy maradt.

Bevezető

Ukrajna mintegy 46,5 millió lakosával komoly potenciállal rendelkezik Európa „elméleti” munkaerőpiacán. Az ukrán munkaerőpiac általános helyzetéről – jelentőségénél fogva – számos tanulmány készült már eddig is geográfusok, közgazdászok tollából mind Ukrajnában, mind külföldön (*Van Zon et al. 1998; Van Zon 2001; Balabanov et al. 2003; Mrinska 2003a; 2003b; 2004*). Jelen tanulmány nem ezeket az írásokat kívánja szaporítani, hanem a területi folyamatokra, struktúrákra próbál megfelelő részletettséggel választ adni. Ehhez nagy segítséget nyújtottak a magyarországi mikro- és mezorégió szintű munkaerő-piaci vizsgálatok (*Dövényi 1993; 1994; 1995; 2001; Nemes Nagy 2000; 2002; 2003*). Az ebből nyert tapasztalatokat kívántuk Ukrajnára is adaptálni. Jelentős inspirációt adtak a vizsgálat elvégzéséhez az Ukrajna atlasz munkálatai is (*Kocsis–Rudenko–Schweitzer 2008*). Az ország egészére kiterjedően eddig még – tudomásunk szerint – csupán megyeszintű (oblaszty) vizsgálatokat publikáltak. A dolgozat újszerűsége éppen abban rejlik, hogy a területi felbontást tovább finomítottuk, és Ukrajnát nem a 27 – meglehetősen méretes – megye szintű területegységen, hanem a 669 rajonon keresztül mutatjuk be. A megfelelő területi adatbázis kialakítása és feldolgozása, az ehhez szükséges digitális alaptérképek elkészítése komoly feladatot jelentett, a munka oroszlanrészét képezte. A cikk korlátozott keretei miatt az adatbázissal folytatott munkát – adatbeszerzés, feldolgozás, digitalizálás – csak áttételesen érzékeltetjük. Az Ukrajnáról szóló hazai szakirodalomban újszerű vizsgálat azonban csak akkor alkothat kerek egészet, ha az általános makrotrendek bemutatásáról sem feledkezünk meg.

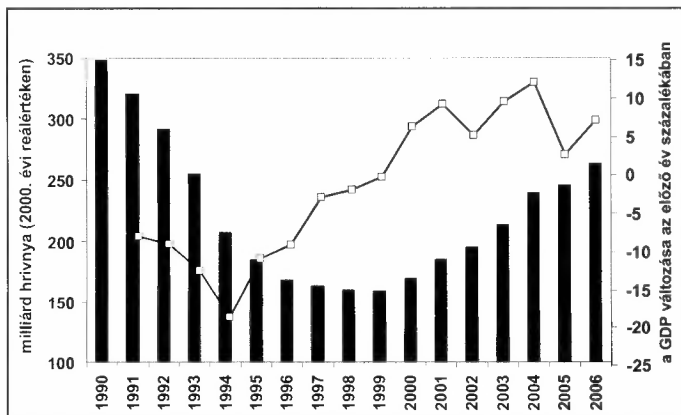
Elhúzódó válságban vagy már dinamikusán növekvő pályán?

Ukrajnában az elmúlt bő másfél évtizedben részben eltérő, részben hasonló folyamatok és változások történtek, mint Közép- és Kelet-Európa jó néhány más poszt-szocialista, illetve posztszovjet országában. A gazdaság itt is mélypontra került a transzformáció során, azóta viszont látszólag gyors ütemű, dinamikus gazdasági növekedés kezdődött. A legfontosabb különbség, hogy a tervgazdaságról a piacgazdaságra történő áttérés Ukrajnában – Oroszországhoz képest is – hosszabb idő alatt, elhúzódva ment végbe, s ennek következtében a „transzformációs krízis” (Kornai 1993) is később, mélyebben és nagyobb intenzitással jelentkezett.

Az immár önálló *ukrán gazdaságpolitika* elmúlt időszaka három, a hatalmon lévő elnökök nevével fémjelzett korszakra bontható (Bodnár–Karácsonyi 2005, 220): Leonyid Kravcsuk (1991–1994) elnöksége alatt vált Ukrajna független országgá, 1992-ben kivált a rubelövezetből és megkezdődött a spontán privatizáció. Az ország gazdasági teljesítménye (GDP) egyre növekvő mértékben – évi 10–20%-kal! – csökkent, 1990 és 1994 között alig több mint felére esett vissza (1. ábra). A hiperinfláció mértéke (1993: 4835%!) az egekbe szökött, az 1992-ben bevezetett ideiglenes fizetőeszköz, a karbovanyec használata helyett a cégek barterügyleteket folytattak, a dolgozók, – ha volt rá lehetőség – termékbeli juttatást kaptak. Az ország krónikus energia- és üzemanyaghiánnyal küzdött.

1. ÁBRA

*Az ukrán GDP nagyságának változása reálértéken, 1990–2006
 (Change in GDP Volume of Ukraine in Real Terms, 1990–2006)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

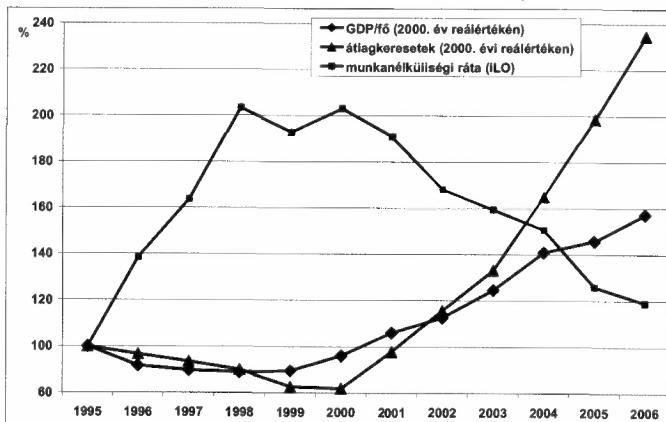
Az 1994 és 2000 közötti stabilizációs, majd a gazdasági növekedést elindító szakasz Leonyid Kucsma elnökségéhez kötődik. A bevezetett drasztikus gazdasági intézkedések hatására 1996-ra a GDP csökkenési üteme egyszámjegyre, az infláció pedig két-számjegyre csökkent. A privatizációt felgyorsították, és igyekeztek azt szabályozott mederbe terelni, megindult a „vócseres privatizáció”, melynek keretében dolgozói

részjegyeket adtak ki. 1996-ban bevezették az új fizetőeszközt, a hrivnyát. A reálkeresetek csökkenése lassult, sőt 1995-ben némi növekedés is tapasztalható volt. Az 1998-as orosz gazdasági válság után, 1999-ben érte el az ukrán gazdaság a mélypontot, amikor a GDP az 1990. évi szintnek csupán a 40%-át tette ki. A mintegy egy évtizedes folyamatos gazdasági csökkenés után, a 2000. évtől indult meg a gazdaság fellendülése, azóta az ukrán gazdaság évente majdnem 10%-kal (2004-ben 12%-kal) növekszik, de az 1990. évi szintet még mindig nem érte el. A növekedés ütemét azonban az utóbbi évek bizonytalan politikai helyzete – mind a belpolitikai, mind az Oroszországhoz fűződő viszonyok rosszabbodása – némileg csökkentette. Az átlagkeresetek 2001-től indultak reálértéken növekedésnek, 2006-ra már a mélyponti szint (2000) közel háromszorosára emelkedtek (2. ábra). Az infláció mértéke valamivel 10% alatt stabilizálódott. A munkanélküliségi ráta is csökkenő tendenciát mutat.

Az ország a függetlenné válás óta eltelt időszakban a gazdasági válság mellett – annál mélyrehatóbb – *demográfiai válságba* került. Hosszú távon ez fog jelentős negatív hatást gyakorolni az ország társadalmára és gazdaságára, szociális ellátórendszerére (Kondor 2006). Az utolsó két népszámlálás között (1989 és 2001) az ország lakossága mintegy 7,5%-kal, azaz 3,8 millió fővel csökkent (3. ábra). Összesen „nettó” 1 millió ember – főként hazatelepülő oroszok vagy egyéb volt tagköztársaságok lakói, zsidók – hagyta el az országot, míg a maradék rész a természetes fogyás számlájára írható. A születések száma 1990 és 1999 között közel a felére esett vissza, míg a halálozási arányszám egyharmaddal növekedett. Biztató, hogy a gazdasági fellendülés és a gyermekvállalás magasabb támogatásának hatására a születésszám 2001 óta újra növekszik, sőt a vándorlási egyenleg is pozitívvá vált az utóbbi három évben.

2. ÁBRA

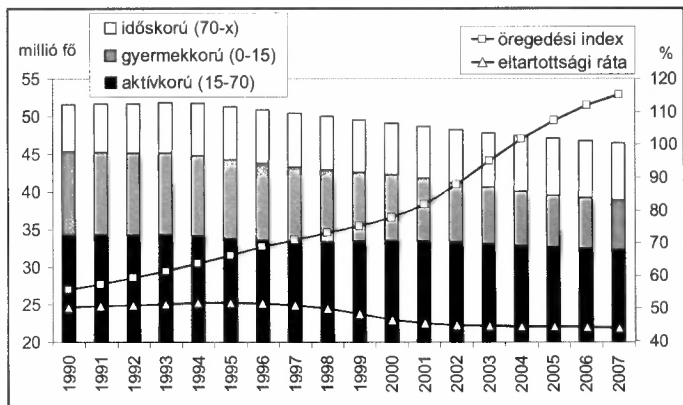
*A főbb fajlagos gazdasági indikátorok változása az 1995. évi bázisértékhez képest
 (Change in the Major Specific Indices Relative to the Reference Year of 1995)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

3. ÁBRA

*A lakosság korösszetételének változása Ukrajnában, 1990–2007
(Change in Age Structure in Ukraine, 1990–2007)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Az ezredforduló óta különösen felgyorsuló kedvezőtlen demográfiai szituációt mutatja az öregedési index – azaz az idősek gyermekkorúak számával való összevetése. Míg 1990-ben 55 hetven év feletti jutott tízenöt év alattira, addig 2007-ben már 115, tehát az országban 2004 óta több az idős, mint a gyermek. A gyermekkorúak száma 1990 és 2007 között majdnem a felére csökkent, és azóta is folyamatosan csökken. A többi korosztály lélekszáma ilyen drasztikus módon nem változott, ami rövid és középtávon csökkenő eltartottsági arányokat jelent. Időlegesen ez a folyamat ugyan pozitívan befolyásolja a szociális ellátórendszert, de hangsúlyozni szeretnénk, hogy ez hosszú távon természetesen katasztrofális demográfiai, társadalmi és gazdasági hatással bír.

Általános foglalkoztatási tendenciák és a transzformáció

A transzformáció során a gazdaság leépülésével egy időben nagyszámú – a világpiacon versenyképtelen termékeket gyártó – vállalat csukta be a kapuit, így jelentős munkaerőfelesleg alakult ki az 1990-es évek során. A lakosság gazdasági aktivitási és foglalkoztatottsági aránya 2002–2003-ig jelentősen csökkent.

A lakosság *gazdasági aktivitása* a munkaerő-felmérés adatai szerint a 21. század első éveiben már meglehetősen stabil képet mutatott. A változások azonban nem követhetők pontosan nyomon az 1990-es évek során, mivel a gazdaságilag aktív népességbe történő besorolás időközben többször is változott. Az mindenesetre megállapítható, hogy az aktivitási arány 2002-ig csökkent. Az ezredforduló után a 15–70 éves korosztályból több mint 22 millió fő számított gazdaságilag aktívnak, a munkaképes korú népességből (15–54 éves nők és 15–59 éves férfiak) pedig 20,5 millió. A fenti adatok nagyjából 62, ill. 71%-os aktivitási rátának felelnek meg.

Nem könnyíti meg a munkaerő-piaci folyamatok értékelését, ill. értelmezését, hogy a különböző módszerrel kapott adatok nem egy esetben alaposan eltérnek egymástól. A statisztikai forrásokkal kapcsolatos problémákat jelzi, hogy a 2001. évi népszámlálás a munkaképes korú népesség gazdasági aktivitását csak 65,5%-ra tette.

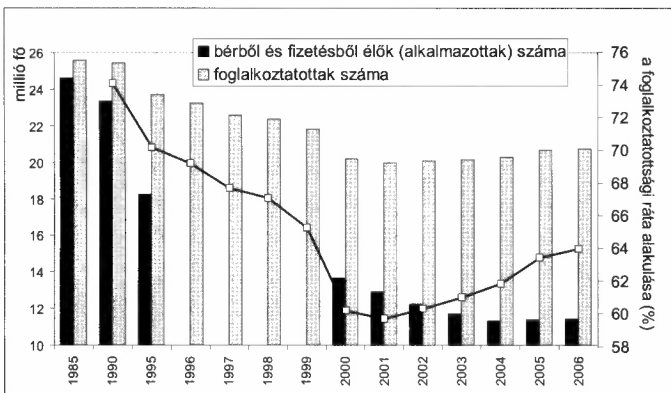
Abban viszont nincs eltérés a különböző források között, hogy a férfiak gazdasági aktivitása Ukrajnában is magasabb, mint a nőké, a 2006-os munkaerő-felmérés szerint a különbség 7–8 százalékpont. Ami viszont nem szokványos, hogy a hivatalos statisztikai adatok szerint a falusi népesség gazdasági aktivitása magasabb, mint a városi lakosságé. A gazdaságilag aktív vidéki népesség jelentős része olyan egyénekből tevődik össze, akik a rendszerváltozás során munkahelyüket elveszítették és 1–2 hektáros háztáji birtokukon – vagy a városból a falun lévő szülőházba, vagy dácába kiköltözve – naturálgazdálkodásba kezdtek. Ez a fajta, gazdasági kényszerből eredő szub- és dezurbanizáció különösen jellemzi Kelet-Ukrajna iparvidékeinek (Donec-medence, Dnyeper mente) környékét és a nagyvárosi agglomerációktól nem túlságosan távol fekvő rurális területeket. A háttérben tehát nem a vidéki térségek jobb foglalkoztatási helyzete, hanem az áll, hogy a gazdaságilag aktív népességbe bekerültek azok is, akik a létfenntartást biztosító minimális birtokkal rendelkeztek csak, s az önellátáson felül megtermelt árut esetleg eladták a piacon. Ezek száma nem elhanyagolható: a 2001-es népszámlálás adatai szerint a falusi népesség több mint negyede ide tartozott, így több, ritkán lakott agrárjellegű térség is a magas gazdasági aktivitású térségek között jelent meg.

A falusi térségek a látszólag magas gazdasági aktivitás ellenére sem játszanak meghatározó szerepet Ukrajna munkaerőpiacán, mivel az aktív népesség kb. 2/3-a városiak, s csak a maradék él a vidéki térségekben. A rurális területek népességének magasabb aktivitása nem csak összességében, hanem az egyes korcsoportok szintjén is jelentkezik: ez különösen feltűnő a 60–70 évesek között, ahol az idős falusi lakosság gazdasági aktivitása mintegy háromszorosa az ugyanilyen korú városiakénak. A nagy különbség természetesen nem a valódi állapotot fejezi ki, hanem a korábban már említett önellátó gazdaságok állnak a háttérben.

A gazdaságilag aktív népesség döntő részét a *foglalkoztatottak* teszik ki, akik száma 2007 elején a 15–70 éves korosztályban 20,5 millió (4. ábra), a munkaképes korúak között pedig 18,8 millió fő volt. Az 1990-es években Ukrajnában is drasztikusan csökkent a foglalkoztatottak száma. A leggyorsabb ütemű létszámcsökkenés 1995 és 2000 között következett be, amikor a foglalkoztatottak száma 3,5 millió fővel csökkent. Az utóbbi időszakban – 2000 óta – látható bizonyos pozitív változás, azaz tendenciájában stabilizálódni, növekedni látszik a foglalkoztatottak száma.

4. ÁBRA

*A foglalkoztatottsági viszonyok alakulása Ukrajnában, 1985–2006
(Change in Employment Conditions in Ukraine, 1985–2006)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Ukrajnában a foglalkoztatottakra – a többféle, eltérő adatfelvételezés mellett – alapjában véve kétféle – egy szűkebb és egy tágabb – meghatározás van. A foglalkoztatottak szűkebb csoportját a bérből és fizetésből élők, vagy alkalmazottak jelentik. Ezek az emberek valamely gyárban, mezőgazdasági vállalatban, vagy állami hivatalban, illetve egyéb szolgáltató cégeknél állnak alkalmazásban, munkájukért rendszeres havi fizetést kapnak. Ezek létszámát közlik megye és rajon szinten, sőt az átlagkereseteket is ezen csoport kereseteiből határozzák meg. A foglalkoztatottak tágabb értelmezésébe az alkalmazottakon kívül beletartoznak többek között a kisvállalkozók és a mezőgazdasági tevékenységet folytatók, akkor is, ha csupán önellátásra termelnek és más keresetük nincs. Az 1990-es évek elején még a foglalkoztatottak több mint 90%-a bérből és fizetésből élő – zömmel állami – alkalmazott, azaz például gyári munkás, irodai dolgozó vagy kolhozparaszt volt. Az átalakulás során ezek létszámaránya majdnem a felére csökkent (2006: 55%), de a „helyükbe” számos kisvállalkozó és önálló paraszt lépett javarészt gazdasági kényszerből. Csak 2004 óta állt meg a bérből élők számának csökkenése, és indult lassú növekedésnek.

Az elviselhetetlen mértéket öltő munkanélküliségi szintet úgy kerülték el, hogy az elbocsátott, bérből és fizetésből élő munkások kényszervállalkozásba, vagy az egykori kolhoztagok megkapott apró parcelláikon „kényszerföldművelésbe” kezdtek, vagy azt a kolhoz utóvállalatának bérbe adva jutottak némi jövedelemhez. Különösen feltűnő az ukrán útviszonyokból „élő” rengeteg futóműves („sinomontazs”) és autóműves („avtomijka”) szolgáltató vállalkozás. A vállalkozói magánszféra kaotikus, vad elburjánzásának tekinthető utcai bazárok is a szolgáltatások egész sorát nyújtják a pirotól a télikapáig.

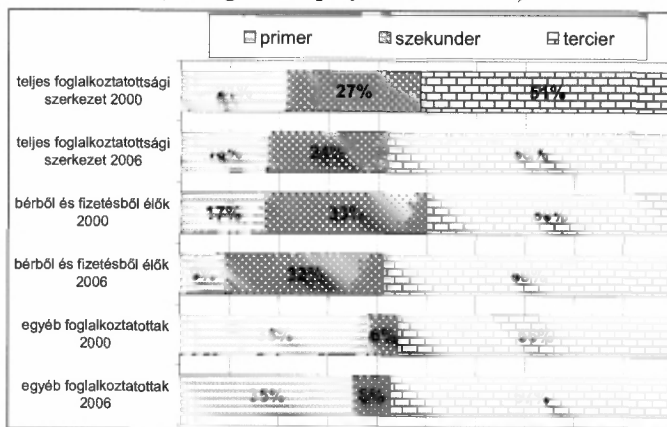
A teljes foglalkoztatottsági arányszám tehát csak kis mértékben változott, ahhoz képest, hogy az alkalmazottak száma 45%-ra, így a szovjet érában még általánosan jellemző alkalmazotti foglalkoztatottság az 1990. évi 70%-ról a felére esett vissza.

A teljes foglalkoztatottsági arányszám a 15–65 évesek esetében a 64%-hoz, munkaképes korúaknál pedig a 66%-hoz közelített 2006-ban.

A gazdaság átalakulása természetesen nyomot hagyott a *foglalkozási szerkezeten* is, az átalakulás azonban nem volt olyan mértékű, mint az a kelet-közép-európai poszt-szocialista országokban megfigyelhető. Ezt jelzi többek között az is, hogy az agrárszférában dolgozók aránya továbbra is elég magas. A 2001-es népszámlálás szerint – a valósághoz ez áll a legközelebb – a mezőgazdaság, halászat, vadászat és erdőgazdaság területén dolgozott a foglalkoztatottak közel 21,5%-a. Az OECD (2004) szerint a mezőgazdaságban foglalkoztatottak száma nemhogy csökkent, hanem egyenesen nőtt az elmúlt időszakban. „A munkaerő 25%-a függött 2002-ben a mezőgazdaságtól, mint elsődleges munkaadótól és legjelentősebb jövedelemforrástól” (OECD 2004, 3). Az ukrán statisztikai hivatal szerint a mezőgazdasági foglalkoztatottak száma – akik rendszeres havi bérezésben részesülnek – az elmúlt időszakban a kolhozok és szovhozok strukturális átalakulásának következtében csökkent (5. ábra), 2006-ban már „csak” 18% volt. Ha csupán az alkalmazotti oldalt nézzük, akkor ez a csökkenés sokkal szembetűnőbb: 1990-ben még a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak ötöde a mezőgazdaságban dolgozott, arányuk 2006-ra már 9%-ra csökkent. Erről ad becslést Csáki (2005) is, aki a mezőgazdasági foglalkoztatottak arányát a FÁK európai területére általában 13%-ra teszi.

5. ÁBRA

*A foglalkoztatottsági szerkezet alakulása
(Change in Employment Structure)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Az agrárszektorban dolgozók magas arányában elsősorban nem hatalmas területű termékeny talajok, a mezőgazdaság nagy jelentősége, hanem a gazdasági kényszerhelyzet játszik szerepet. Ezt igazolja a nem alkalmazásban álló, de foglalkoztatottnak minősülő népességben belül a primer szektor rendkívül magas aránya, amely ezen foglalkoztatottak több mint harmadát jelenti.

A gazdaság átalakulása ellenére az ipar-építőipar és a bányászat továbbra is megőrizte – az utóbbi időben némileg csökkenő – jelentőségét a foglalkozási szerkezetben: a foglalkoztatottak negyede továbbra is a szekunder szektorban tevékenykedik. Természetesnek tekinthető, hogy az alkalmazásban állók között sokkal magasabb az iparban foglalkoztatottak aránya, mint az egyéb foglalkoztatottak körében, habár ez utóbbiak aránya egyre nő. Eszerint a kisipari magánszektor szerepe egyre növekvő tendenciát mutat. Ukrajnában még mindig óriási jelentősége van a hatalmas állami támogatásokat élvező, szénre és a vasércre települt nyersanyagtermelő nehéziparnak (Donec-medence, Krivij Rih, Zaporizzsja). Emellett számos csúcstechnológiás – nemzetközi szinten versenyképes – iparágat is megtalálunk az országban, mint a repülőgép-, rakétatechnika-, hadi- és űripar, melyek nagy része a Dnyipropetrovszki agglomerációba, másodsorban Kijevbe és Harkivba települt.

A termelő ágazatok viszonylag magas aránya következtében a terciarizálódás folyamata Ukrajnában csak lassan halad előre. Különösen feltűnő a szolgáltatási szektor foglalkoztatási előretörése az alkalmazotti szférában, amely a nagyobb fogyasztókört összefogó, méretgazdaságosabb, magasabb szintű, igényesebb szolgáltatások (szupermarketek, bankok) térnyerését jelzi. Képletesen szólva a bolhapiacot, az utcai bódé-közérteket lassan felváltják a bevásárlóközpontok. Ez a folyamat – kisebb szélsőségek közepette – a közép-európai országokban – így Magyarországon is – végbement az 1990-es évek második felére. A transzformáció következtében ma már jelentős súlyt képvisel a foglalkoztatásban a pénzügy, az ingatlanközvetítés, gazdasági tanácsadás stb. is.

Az átalakulás ellenére még mindig magas az állam szerepe a foglalkoztatásban, s ez különösen érvényes a városokban. Ugyanakkor kedvező folyamatnak tekinthető az állam fokozatos kivonulása a munkaerőpiacról, s ezzel párhuzamosan a magán-szféra megerősödése.

A foglalkoztatotti létszám csökkenéséből csak következtetni tudunk a *munkanélküliség* valós méreteire. Ennek adatait – akárcsak máshol – két metódus alapján számítják: egyrészt az ILO-módszer szerint, másrészt az állami munkaügyi hivatal által közölt regisztrált munkanélküliek számából. A két adatsor a világon sehol sem esik egybe, Ukrajnában azonban olyan mértékben tér el egymástól, hogy az ILO-módszer alapján megállapított munkanélküliség (6,8%; 2006) több mint kétszerese a regisztrált munkanélküliek (2,7%; 2006) alapján számítottnak. Az 1990-es évek eleje óta bekövetkezett munkahelycsökkenésből kiindulva bizonyosra vehető, hogy a munkanélküliség tényleges paramétereire az ILO-módszer adatai állnak közelebb.

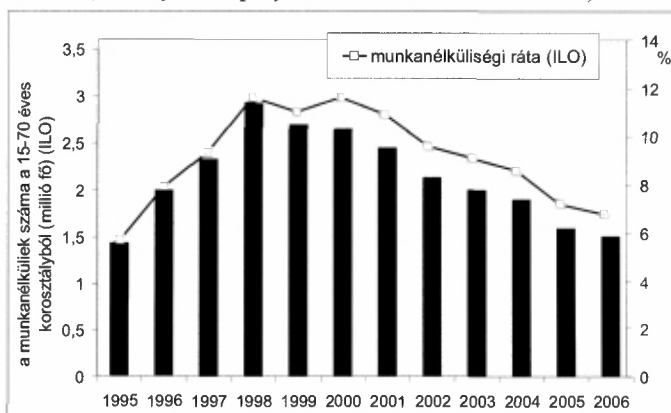
A munkanélküliség gyors felfutása Ukrajnában viszonylag későn, az 1990-es évek közepén indult meg, a maximumot 1998-ban érte el, amikor a munkanélküliek száma megközelítette a három milliót (6. ábra). Azóta a munkanélküliek száma jelentősen lecsökkent, 2006-ban alig haladta meg a másfél millió főt. Ezzel párhuzamosan a bérből és fizetésből élők száma is nagymértékben csökkent, míg az ezen kívül eső „egyéb” foglalkoztatottak száma jelentősen megemelkedett. Számuk 1995 és 2005 között megduplázódott, 2006-ra megközelítette a 10 millió főt, azaz az elbocsátott emberek többsége nem a munkanélküliek, hanem ez utóbbiak csoportját gyarapította.

Az ezredforduló óta ennek következtében a „felszínen” a munkanélküliségi ráta felére csökkent, 1998 óta pedig a munkanélküliek száma is megfeleződött.

A városi és a falusi munkanélküliség között nincs szignifikáns különbség, 2006-ban az előbbi kb. 7,5, az utóbbi pedig valamivel 6% feletti rátát mutatott. Így előállt az az érdekes helyzet, hogy a falusi térségek magasabb gazdasági aktivitása kisebb munkanélküliséggel párosult. Az ukrainai munkanélküliség további jellemzője, hogy nincsenek igazán nagy vesztes csoportok. Ezt jelzi, hogy a férfiak és a nők munkanélküliségi rátája nagyjából azonos, és az egyes korcsoportok szintjén sincsenek erősen túlréprezentált kategóriák. A leginkább érintettek a fiatal munkavállalók (15–24 évesek), de ez is csak 10% körüli munkanélküliséget jelent.

6. ÁBRA

A munkanélküliség alakulása Ukrajnában, 1995–2006¹
(Rate of Unemployment in Ukraine, 1995–2006)

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

A transzformáció megszokott forgatókönyve: növekvő területi egyenlőtlenségek

A gazdaság átalakítása Ukrajnában – mint a térség többi országában – a társadalmi egyenlőtlenségek mellett a területi különbségek kiéleződésével is együtt járt. A területi egyenlőtlenségekre általában jellemző volt, hogy a legnagyobb ütemben a gazdasági visszaesés (1990–2000) során növekedtek. Megyei szinten az ország gazdasági polarizáltsága – az egy főre jutó, illetve a teljes hozzáadott érték alapján (Gross Value Added; GVA/fő és GVA) – 2004-ben volt a legélesebb, azóta némi csökkenés tapasztalható. Az egy főre jutó GVA esetében a legszegényebb és a leggazdagabb megye közötti különbség durván 3-ról 6-szorosra emelkedett 1996 és 2001 között. Az elmúlt időszakban a legnagyobb gazdasági növekedést Kijev és térsége produkálta.

Az átlagkereset nagysága 2000-ben a leggazdagabb Kijevben éppen háromszor akkora volt, mint a legszegényebb Ternopil megyében. Az átlagkeresetek Kijevben

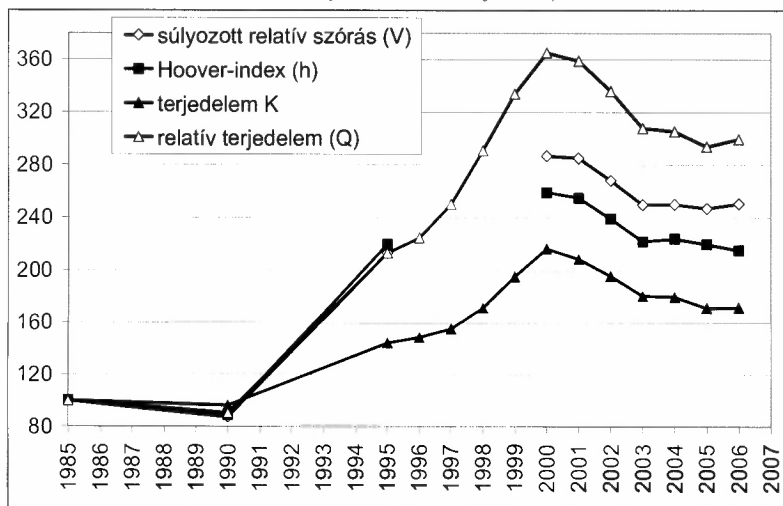
1985-ben még alig haladták meg a tagköztársasági átlagot, 2001-ben viszont már éppen az országos átlag 1,8-szorosát adták. Azóta az átlagkeresetek terén ugyan némi nivellálódás mutatkozott, mivel 2000 és 2004 között a szegényebb megyékben jobban emelkedtek a fizetések, de az utóbbi évek lassuló gazdasági növekedésének hatására ez a nivellálódás megtorpant (7. ábra, 1. táblázat). Ne felejtjük el azonban, hogy ezeket az értékeket a bérből és fizetésből élők adataiból számítják, akiknek száma az utóbbi időszakban a felére zsugorodott. A területi egyenlőtlenségek meg-növekedése persze természetzerű a kapitalista időszakban, a korábbi szovjet idő-szak gazdasági egyenlőségen alapuló rendszeréhez képest.

Az átalakulás során a megyei átlagkeresetek közötti különbségek azért nőttek meg, mert azok nagysága reálértéken megyénként jelentősen eltérő szinten csök-kent. A területenként eltérő változás nagyságát az országos átlagszinthez képest bekövetkező átlagkereseti „pozíció” változásán keresztül kívántuk bemutatni. Mivel az egy éven belüli megyei különbségek adott év országos átlagához viszonyított nagysága a viszonyítási alap, ezért tudjuk a nominálértéken, illetve a különböző fizetőeszközökben – rubel, karbovanyec, hrivnya – mért jövedelmeket összevetni. Ezt nem torzítja sem az infláció, sem a fizetőeszközök átváltásából eredő torzulás, csak a tiszta regionális hatásról kaphattunk képet.

7. ÁBRA

*Az átlagkeresetek területi egyenlőtlenségének változása az
1985. évi bázisértékhez viszonyítva*

*(Change in Regional Disparities of Average Nominal Wages Relative
to the Reference Year of 1985)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

1. TÁBLÁZAT

*A bérből és fizetésből élők megyei átlagkeresetének területi egyenlőtlensége
(Regional Disparities in Terms of Average Nominal Wages)*

	1985	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
súlyozott relatív szórás (V)	9,75	8,51	20,78	27,95	27,79	26,14	24,34	24,37	24,07	24,42
Hoover- index (h) relatív range (Q)	4,10	3,65	9,02	10,63	10,46	9,81	9,11	9,19	9,02	8,84
	0,32	0,29	0,68	0,72	0,80	0,93	1,07	1,17	1,15	1,08	0,99	0,98	0,94	0,96

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

Az átlagkereseti „pozíció” százalékpontos változását (J_{Δ}) a következőképpen számítottuk ki:

$$J_{\Delta} = ((J_n/J_i) - (J_{ni0}/J_{i0})) * 100 \quad (\%)$$

ahol J_{ni} az n terület egység átlagkereseti szintje i időpontban, J_i pedig az országos átlagkereseti szint i időpontban.

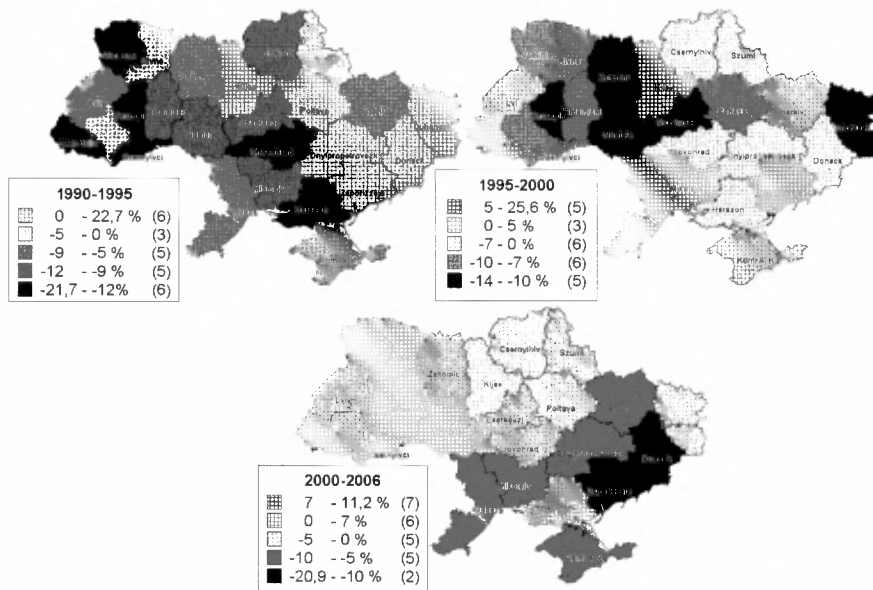
A jövedelmek tekintetében 1985 és 2006 között csupán Kijev², Dnyipropetrovszk és Zaporizzsja – azaz a Dnyeper menti – oblasztyok tudtak javítani pozícióikon az országos átlaghoz képest. A kijevi agglomeráció az ország legdinamikusabban fejlődő térsége, míg a másik két terület a nehézipari jelleg mellett számos csúcstechnológiai ágazattal is rendelkezik. Az átalakulás során lezajlott folyamatokat az első részben ismertetett három gazdaságpolitikai időszakra lebontva vizsgáltuk (8. ábra).

Az elmúlt másfél évtizedben a transzformációs recesszió hatására a jövedelmi színvonal csökkenése az egész országon diffúziószerűen végigterjedt nyugatról keletre. A transzformációs visszaesés tehát legkorábban az elmaradottabb nyugati térségekben jelentkezett, innen terjedt át később a fejlettebbnek számító keleti iparvidékekre. A mérleghinta analógiájára a jövedelmi szintek területi egyenlőtlensége 1990–1995 között a nyugati területek „lebillenése” miatt emelkedett. 1995–2000 között ez a billenés „megfordult”, és az ezredforduló után már egyértelműen a keleti országrész szintén romló – „lefelé billenő” – pozíciói vezettek a területi egyenlőtlenségek nivellálódásához. 2003–2004 óta azonban már az új térstruktúra egyenlőtlenségei a meghatározóak, amely Kijev és a Dnyeper mente térségének kiugróan kedvező pozícióiból, azaz nem a transzformáció recessziós hatásának területenként „megkéső” diffúziójából erednek.

Az átalakulás kezdetén, 1990 és 1995 között mindenhol drasztikusan estek a jövedelmek. Az időszak legnagyobb vesztesei – éppen az akkori kormányzat támaszai – a nyugati és a középnagyati megyék, azon belül is zömmel a meglehetősen rurális területek, ahol az átlagkereseti pozíciók nagymértékben rosszabbodtak.

8. ÁBRA

*A megyei átlagkereseti pozíciók változása három fő időszakban
(Change in Positions of Oblasts in Terms of Average Nominal Wages
for the Three Main Periods)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Az 1995 és 2000 közötti időszakban – mely nagyjából a Kucsma-korszak stabilizációs periódusa volt – a kép nem ennyire tiszta. Az addig vesztesnek látszó déli tengerparti megyék pozíciói – különösen az egyre inkább dinamizálódó kapuváros jelleget öltő Odesza miatt – jelentősen javultak. A nyugati határ menti területeknek – Kárpátalja, Lviv – a fekvésből eredő előny által javuló pozíciója már ekkor kezd kirajzolódni. Emellett Kelet-Ukrajnában az ekkor lezajló gazdasági átalakulás jelentősen visszavetette a korábban relatíve kedvezőbb pozíciókat. Kijev helyzete továbbra is javult, míg a rurális Középnnyugat az időszak nagy vesztese – zömmel ekkortól kezdődik a kolhozok és szovhozok érdemi átalakítása, a földek szétosztása.

Az ezredforduló utáni növekedési periódus (2000–2006) idején a nyugati, középnnyugati megyékben az országos szintet meghaladó mértékben emelkedtek az átlagkeresetek. Hozzá kell tenni azonban, hogy főként a középnnyugati megyék 2000. évi kiinduló jövedelmi pozíciója mélyen a legrosszabb volt az egész országban és az egész időszakban, erről a „startról” könnyű volt nagyot javítani. A kiegyenlítődes tehát csak némileg mérsékelte a korábban kialakult egyenlőtlenségeket.

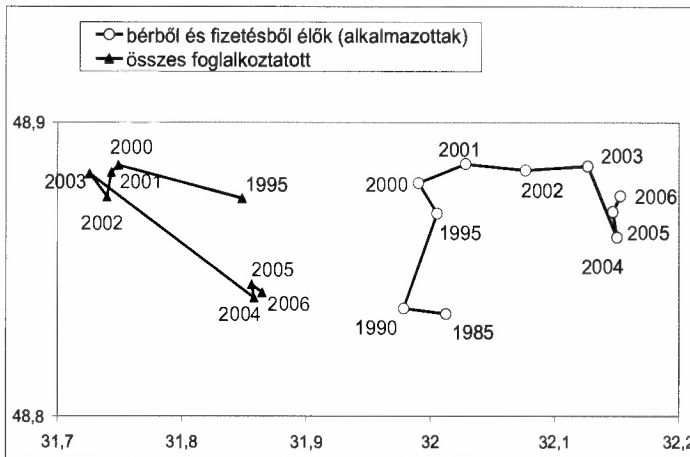
A *foglalkoztatottak* száma területileg eltérő mértékben ugyan, de mindenütt csökkent. Az 1980-as évek végén a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak abszolút száma – és aránya – leginkább még csak az akut válságát élő keleti, nehézipari körzetekben zsugorodott, ami a foglalkoztatottsági súlypontot időlegesen nyugatra tolta

(9. ábra). Már 1985 és 1990 között több mint 300 ezer fővel csökkent a túlméretezett kelet-ukrajnai iparvidékeken foglalkoztatottak száma.

Az 1990-es évek eleje óta azonban a foglalkoztatottak ezen csoportjának esetében a legnagyobb arányú csökkenés a kisebb foglalkoztatási súllyal rendelkező mezőgazdasági jellegű – középnyugati, nyugati és különösen a déli – területeken volt. A szebb időköt is látott kultúrtáj mai arculata – szétvert öntözőrendszerek, elhagyott földek – Herszon megyében és Észak-Krímbe az agrárszektor leépülésére utal.

9. ÁBRA

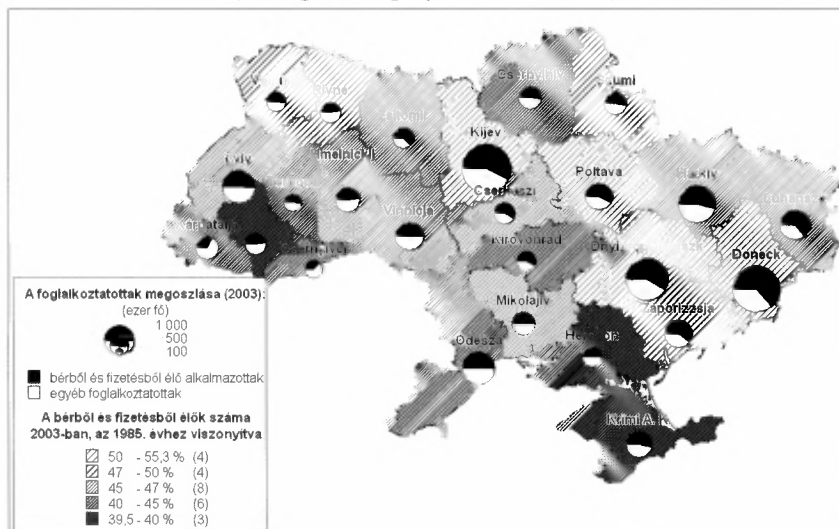
*A foglalkoztatottak számának súlypont-eltolódása Ukrajnában, 1985–2006
 (Shift of Gravity Centre of the Number of Employed Persons, 1985–2006)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Az 1990-es évek eleji gazdasági recesszió a lecsökkenő kikötői forgalmon keresztül áttételesen különösen érzékenyen érintette a nagy déli kikötővárosok – Odesza, Mikolajiv, Herszon – jelentős létszámot foglalkoztató iparát és ezáltal munkaerőpiaci helyzetét (10. ábra). Szevasztopol esetében a legfőbb foglalkoztató szinte kizárólag az azóta jelentősen leépült hadiipar volt. A déli területek recessziója mellett főként a kijevi térség relatív munkaerő-piaci felértékelődése vezetett a bérből élők foglalkoztatottsági súlypontjának északi irányú elmozdulásához 1990 és 1995, illetve kisebb mértékben 1995 és 2000 között. A foglalkoztatottak ezen, alkalmazotti csoportja – zömmel az ezredforduló óta bekövetkező mezőgazdasági üzemi átstrukturálódás következtében – egyre inkább a nagyszámú embert foglalkoztató ipari központokba koncentrálódik. Ezt mutatja a súlypont kelet felé történő elmozdulása 2000 óta.

10. ÁBRA
A foglalkoztatottság viszonyainak változása
(Change in Employment Conditions)

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Az 1995-től felfutó számú elbocsátott (egykori) alkalmazottakat – különösen a mezőgazdaságból felszabaduló munkaerőt – nem a munkanélküliek, hanem a „nem” bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak, azaz az önálló agrártermelők, kisvállalkozók csoportja szívta föl. 1995 és 2003 között az összes foglalkoztatott számát tekintve Kijevben és Kárpátalján már növekedés volt tapasztalható – míg a bérből és fizetésből élők száma mindenhol csökkent.

A legnagyobb létszámot foglalkoztató területeken – Kijev, Dnyipropetrovszk, Doneck, – a foglalkoztatottak összetételét tekintve mindenütt a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak vannak többségben. A bérből élők aránya a keleti, magasan iparosodott megyékben a legmagasabb (Luhanszk, Doneck), míg a rurális középnyugati (Vinnicja, Hmelnickij, Ternopil), nyugati (Kárpátalja, Csernyivci, Ivano-Frankivszk) megyékben arányuk már több esetben 50% alatti.

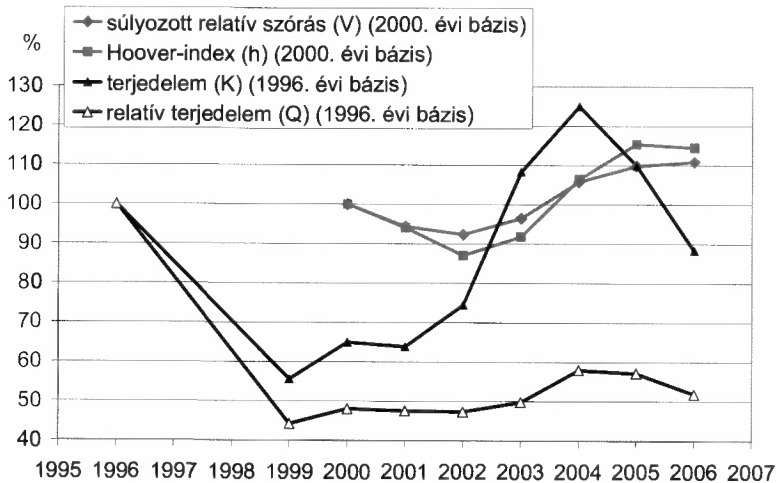
A munkanélküliség területi egyenlőtlenségei – a többi transzformációs országhoz hasonlóan – a többi dimenzió területi különbségeinek változásához képest eltérően alakultak. A terjedelem (range) vizsgálatok alapján megállapítható, hogy az 1990-es évek közepén a magasabb (regisztrált) munkanélküliség még csak bizonyos válságtértségeket – a rurális középnyugati, nyugati megyéket – érintett nagyobb mértékben, ami ebből a szempontból kiélezett területi egyenlőtlenséget jelentett (11. ábra, 2. táblázat). Az ezredfordulón, amikor a munkanélküliség a nyugati területeken (Lviv, Volin, Ivano-Frankivszk megye) már mérséklődni kezdett, keleten és különösen délen (Krim, Mikolajiv, Odesza, Herszon megye) még emelkedett, ami a területi egyenlőtlenségek nivellálódásához vezetett (12. ábra).

A déli megyékben a munkanélküliség addig országos viszonylatban alacsony szinten állt, ezért is mutattak a Hoover-index értékek a nivellálódás irányába. A munkanélküliségi ráta az ezredforduló után országosan jelentős csökkenést mutatott, ám ez a csökkenés nem volt mindenhol jellemző. A déli és a középnyugati (Ternopil, Hmelnickij, Vinnicja) megyékben a munkanélküliségi ráta növekedése 2003 után sem állt meg, míg másutt nagymértékben csökkent, ami újfent kiélezte a területi különbségeket.

Összességében megállapítható, hogy Dél-Ukrajna korábban kedvező, de folyamatosan romló pozíciója sok tekintetben az országos recesszió közvetett hatásainak következménye volt. A gazdasági mélypontból való kilábalás hatására azonban csak Odesza és térsége indult igazán dinamikus fejlődésnek. Nyugat-Ukrajna helyzete az 1990-es évek során rendkívül gyengült, de az ezredforduló utáni időszak egyértelmű nyertese, és így az országos mezőnyhöz sikerült felzárkóznia. Kelet-Ukrajna – mondhatnánk – a rendszerváltás nagy túlélője. Komolyabb depresszió csak Luhanszk megye szénbányászkerzeteit érinti. A fejlettebb iparral rendelkező Dnyipropetrovszk és Zaporizzsja megyék csak az utóbbi időben kezdtek igen lassan leszakadozni az élmezőnytől. Az igazi vesztes, a rurális Középnyugat csak az ezredforduló utáni gazdasági fellendülés hatására kezdett némileg magához térni, de továbbra is az ország legkedvezőtlenebb adottságú területe. Kijev a gazdasági átalakulás nyertese, az elmúlt másfél évtizedben mindig az ország legkedvezőbb helyzetű térsége volt.

11. ÁBRA

*A munkanélküliség területi egyenlőtlenségének változása, 1996–2006
 (Change in Spatial Disparities of Unemployment, 1996–2006)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

2. TÁBLÁZAT

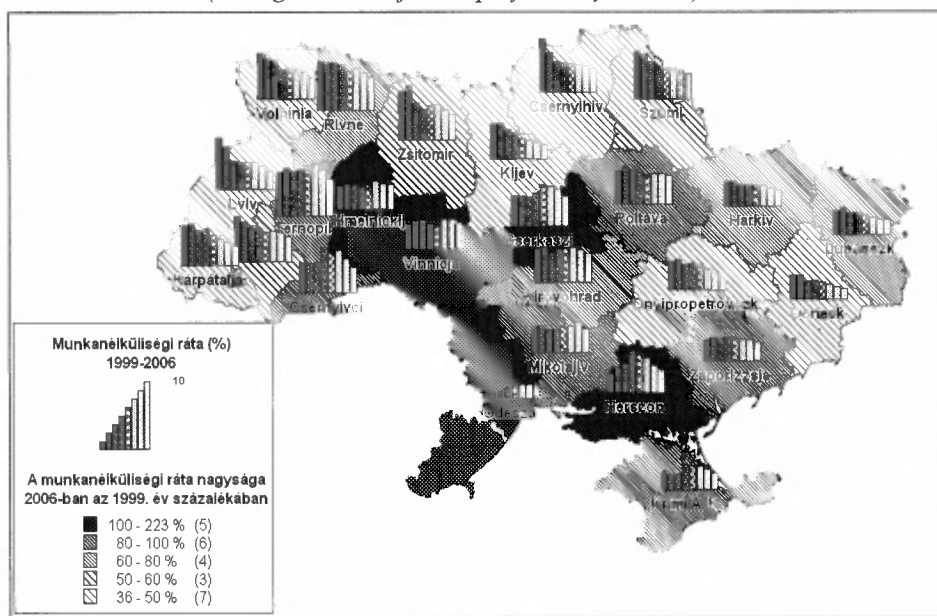
A munkanélküliségi ráta területi egyenlőtlenségei (Spatial Disparities of Rate of Unemployment)

	1996	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
súlyozott relatív szórás (V)	40,1	37,9	37	38,7	42,4	44,1	44,5
Hoover-index (h)	16,1	15,1	14,0	14,7	17,1	18,5	18,4
terjedelem (K)	15	8,33	9,75	9,571	11,2	16,3	18,8	16,5	13,25
relatív terjedelem (Q)	3,5	1,55	1,68	1,664	1,66	1,74	2,03	2	1,82

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

12. ÁBRA

A munkanélküliségi ráta alakulása az ukrán oblasztyokban (Change in Rate of Unemployment by Oblasts)

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Rajonszintű adatok és feldolgozásuk

A megyei vizsgálatok jól reprezentálják az egész országra vonatkozó munkaerőpiaci és jövedelmi viszonyokat, a fő makroregionális trendeket. Azonban ha arra gondolunk, hogy egy átlagos ukrán megye leginkább az EU NUTS2-es szintjének felel meg, akkor látható, hogy a megyei vizsgálatokból csak nagyon elmosott, elnagyolt regionális trendekre következtethetünk – majdnem olyanokra, mintha Németországot a szövetségi tartományok szintjén vizsgálnánk. Ezért szükség van a vizsgálati szint finomítására, a megyén belüli járások – rajonok – adatsorainak értékelésére. A rajonok nagyságukat tekintve ugyan még mindig bő kétszeresei a magyar kistérsé-

geknek (LAU1), de az ország területe félezer (501) ilyen egységre bontva már jóval kifinomultabb képet nyújt. Persze a rajonok száma több mint 501, egészen pontosan 669, ezek közül azonban 179 darab zömmel olyan rajon jogú város – azaz rajonon belüli „enklávé” –, amelyeket az azt körülvevő rajonokkal kellett aggregálnunk a megfelelően alacsony területi méreetszóródás elérése érdekében.

A regisztrált munkanélküliségből számított ráta, továbbá a foglalkoztatottakon belül csak a bérből és fizetésből élők számának és átlagkeresetének adatbázisa rajon szinten is rendelkezésre áll. A regisztrált munkanélküliség merev szabályozásának hatására a munkát keresőknek csak egy része jelenik meg az adatbázisban. Az így kialakult 3–4%-os munkanélküliségi ráta bizonyosan nem tükrözi vissza a munkanélküliség tényleges nagyságát, a területi különbségeket azonban nagy valószínűséggel igen.

A bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak nem az összes foglalkoztatottat reprezentálják. Ez önmagában még nem probléma, hiszen ezt a szegmenst lehet külön is vizsgálni. Azonban a foglalkoztatottak ezen kategóriájának aránya nyugaton jóval kisebb, mint keleten, így a tényleges foglalkoztatottsági képre ebből az adatból csak nagyon árnyaltan lehet következtetni. Az átlagkereseteket szintén a bérből és fizetésből élők kereseteiből állapítják meg, ezért a teljes jövedelmi volumennek is csak egy része jelenik meg ebben az értékben, ami az egy lakosra jutó tényleges jövedelmeket csak közvetetten reprezentálja.

A rendelkezésre álló nyers mutatókból (munkanélküliségi ráta, átlagkeresetek, foglalkoztatottak száma) megkíséreltük, hogy rajon szinten az aktivitási, a foglalkoztatási és az átlagkereseti különbségekre következtessünk. A 669-ből 501 egységes adatsor elkészítése során a munkanélküliséget és az átlagkereseteket is csak a foglalkoztatottak számával súlyozhattuk. Az átlagkeresetek esetében a foglalkoztatottak száma – mivel mind a kettő a bérből és fizetésből élőkre vonatkozik – a legmegfelelőbb súly. A munkanélküliség esetében – mivel a munkanélküliek száma sem áll rendelkezésre rajon szinten az egész országra – azonban jobb híján hagyatkoztunk erre, mivel a bérből és fizetésből élők a foglalkoztatottnak csak egy részét képezik. A súlyból eredő „torzulás” azonban minimális, mivel a súlyozott átlagokat egy megyén belüli szomszédos rajonokra számoltuk.

A rendelkezésre álló adatokból tehát a munkanélküliségi ráta, valamint a bérből és fizetésből élők átlagkeresete az aggregálás után rendelkezésre áll. A bérből és fizetésből élők számából megadhatjuk azok foglalkoztatottsági rátáját, de csak a teljes népességre vetítve, mivel az aktív korú népesség száma rajon szinten nem áll rendelkezésre.

Jóval nehezebb a helyzet az aktivitási rátával. A munkanélküliek számának csak egy részét tudjuk megadni, amelyet a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak és a munkanélküliségi ráta adataiból számolhatunk ki. Ezt adhatjuk össze a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak számával. Ez többszörösen is közelítő érték, mivel nem azonos a bérből és fizetésből élő gazdaságilag aktív népesség rátájával sem (3. táblázat).

3. TÁBLÁZAT

*Fajlagos és abszolút munkaerő-piaci mutatók rajon szinten Ukrajnára
(Absolute and Specific Indices of Labour Market in Ukraine by Rayon)*

<i>Abszolút mutatók</i>	<i>Forrás</i>
Az összes foglalkoztatott száma (f_c)	nem ismert és a meglévő adatokból nem számítható ki
<i>Bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak száma (f_k)</i>	<i>publikálták rajon szinten a teljes országra</i>
Munkanélküliek száma (m)	nem ismert és a meglévő adatokból nem számítható ki
Az összes foglalkoztatott teljes jövedelemtömege (y)	nem ismert és a meglévő adatokból nem számítható ki
<i>A bérből és fizetésből élők teljes jövedelemtömege (y_k)</i>	$y_k = f_e * Y_k$
<i>Fajlagos mutatók</i>	<i>Forrás</i>
<i>A bérből és fizetésből élők átlagkeresetei (Y_k)</i>	<i>publikálták rajon szinten a teljes országra</i>
<i>Teljes munkanélküliségi ráta (U)</i>	<i>publikálták rajon szinten a teljes országra</i>
<i>A bérből és fizetésből élők foglalkoztatottsági rátája (F_k)</i>	$F_k = f_k / \text{teljes népesség}$
<i>A bérből és fizetésből élők aktivitási rátája (A_k')</i>	$A_k' = (f_k + m_k') / \text{teljes népesség}$, ahol $m_k' / m = f_k / f^3$
<i>Egy lakosra jutó alkalmazotti jövedelem (J_k)</i>	$J_k = y_k / \text{teljes népesség}$

Forrás: Saját szerkesztés.

A munkaerő-piaci viszonyok értékelése rajon szinten

A rajon szintű mutatók korrelációs mátrixából kitűnik, hogy a foglalkoztatottsági (F_k) és az aktivitási ráta (A_k') gyakorlatilag ugyanazt mutatja, ezért a továbbiakban csak a foglalkoztatottsági rátával foglalkoztunk. Az egy lakosra jutó jövedelem szorosan függ egyrészt az alkalmazottak lakosságon belüli arányától (F_k), másrészt az átlagkeresetek nagyságától (Y_k), így gyakorlatilag eme két mutató eredőjeként fogható fel, melyek azonban egymással jóval gyengébben korrelálnak. Persze 501 területegység esetében már a 0,5-ös szorosságú korreláció is szignifikáns kapcsolatot jelent.

*Jövedelem/népesség = jövedelem/foglalkoztatott * foglalkoztatott/népesség*
azaz

$$J_k = Y_k * F_k$$

A munkanélküliségi ráta – jellemzően – fordítottan arányos mind a foglalkoztatással, mind az átlagkeresetekkel. A legszorosabb kapcsolatban az egy lakosra jutó jöve-

delmekkel van, azaz a magas munkanélküliség általában – Ukrajnában is – a rossz jövedelmi és foglalkoztatási pozíciókkal rendelkező térségeket sújtja (4. táblázat).

4. TÁBLÁZAT

*A vizsgált öt rajon szintű mutató egymással való korrelációs kapcsolata
(Correlation between the Values of Parameters Examined by Rayon)*

	U	Y _k	F _k	J _k	A _k
Munkanélküliségi ráta (U)	1	-0,42	-0,36	-0,44	-0,25
Átlagkeresetek (Y _k)	-0,42	1	0,50	0,89	0,46
Foglalkoztatottsági ráta (F _k)	-0,36	0,50	1	0,81	0,99
Egy lakosra jutó jövedelem (J _k)	-0,44	0,89	0,81	1	0,78
Aktivitási ráta (A _k)	-0,25	0,46	0,99	0,78	1

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

Az országos átlagok és a mediánok összevetéséből megállapítható, hogy minden mutató esetében a rajonok többsége az országos átlagnál kedvezőlenebb pozícióban van, jelentős polarizáltság mutatkozik. A legkedvezőbb a helyzet talán a munkanélküliség (U) esetében, ahol a területegységek több mint negyede esik az országos átlag alá, habár a medián nagysága alapján a területegységek felében az országos átlagnál legalább másfélszer magasabb a munkanélküliség. Az adatsorok közül a munkanélküliség szóródik a leginkább, a maximum több mint ötvenszerese a minimumnak, és a súlyozott relatív szórása is a legmagasabb. Ez persze nem azt jelenti, hogy az ország egyes területein egekbe szökne a munkanélküliség, habár a maximumérték az országos átlag 4–5-szörösét jelenti. A magas szóródás annak a következménye, hogy a legalacsonyabb – gyakorlatilag nulla – és a legmagasabb munkanélküliségi ráta között 15 százalékpont a különbség. A nagy szóródás ellenére – a területi bontás kifinomultságát figyelembe véve – a legmagasabb munkanélküliségű területek sem mutatnak extrém kiugró értéket (5. táblázat).

Az átlagkeresetek (Y_k) esetében a területegységek alig valamivel több mint tizedében haladják meg az országos átlag szintjét – ez persze kihat az egy lakosra jutó jövedelmekre is –, amely megdöbbentően alacsony érték. Csupán néhány kiugró térség húzza fel az országos átlagot, míg a területek 87%-a az átlag alatt „tengődik”. A másik oldalon pedig a rajonok közel fele nem haladja meg az országos átlag kétharmadát. Az egy lakosra jutó jövedelmek (J_k) esetében a területegységek fele nem éri el az országos átlag felét sem. A munkanélküliségen túl az egy lakosra jutó bérjövödelem mutat még magasabb szóródást, mivel abban az átlagkereseti és foglalkoztatottsági különbségek összeadódnak. Az átlagkeresetek és a foglalkoztatottsági ráta szórása és terjedelme a legkisebb. Ennek ellenére az átlagfizetések közötti négyszeres különbség igencsak tetemes, ha arra gondolunk, hogy a legszegényebbekhez képest a leggazdagabb területeken a foglalkoztatottak átlagosan négyszer (!) többet keresnek havonta.

5. TÁBLÁZAT
A rajonszintű adatsorok főbb jellemzői
(Basic Indices of Data Sets by Rayon)

	Munkanélküliségi ráta (U)	Bérből és fizetésből élők átlagkeresetei (Y_k)	Bérből és fizetésből élők foglalkoztatottsági rátája (F_k)	Egy lakosra jutó bérjő- vedelem (J_k)	Bérből és fizetésből élők aktivitási rátája (A_k)	mértékegység
országos átlag	3,57	575	24,25	139	24,7	azonos az eredetivel
medián (\tilde{x})	5,4	377	19	70,5	20,1	azonos az eredetivel
medián az országos átlaghoz viszonyítva	151	65,6	78	50,7	81,4	%
súlyozott szórás (s)	2,7	188	6,75	77,7	6,7	azonos az eredetivel
súlyozott relatív szórás (V)	75	33	28	56	27	%
maximum	15,7	1098	48	321	50	azonos az eredetivel
minimum	0,3	248	8	32,2	9	azonos az eredetivel
adatsor terjedelme (K)	52	4	6	10	5	dimenziótlan
szóródás terjedelme (range) (P)	15	850	40	295	42	azonos az eredetivel
relatív terjedelem (relatív range) (Q)	4,3	1,5	1,7	2,1	1,7	dimenziótlan
átlag feletti területjegységek aránya	27	13	18	14	18	%

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

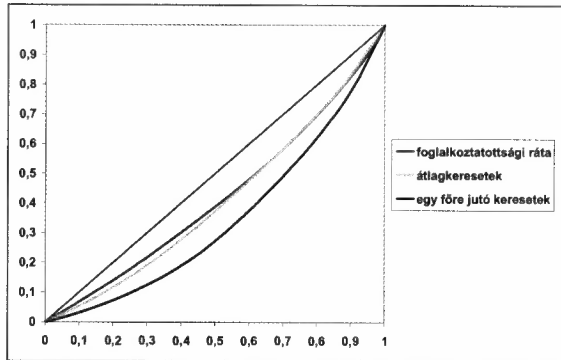
Az öt adatsor főbb jellemzőit megvizsgálva szintén beláthatjuk, hogy F_k és A_k adatsor szinte teljesen ugyanaz. Ezen utóbbi mutatók esetében tapasztalható egyúttal a legkisebb polarizáltság is, ami azonban természetükből adódik: foglalkoztatottak mindenhol – magas arányban – vannak.

A Lorenz-görbe és a Hoover-index szintén azt mutatja, hogy országos szinten a foglalkoztatottsági és átlagkereseti különbségek hasonló egyenlőtlenséget mutatnak, míg az egy főre jutó keresetek különbségeiben az előbbi két mutató különbségei összegződnek. A területi koncentráltóság a rendelkezésre álló abszolút mutatók (foglalkoztatottak száma [f_k], bértömeg [y_k]) esetében a számszerű érték tekintetében (501 területjegység lévén) természetesen nem lehet magas, mivel az elvi minimumérték – teljesen egyenletes eloszlást feltételezve is – rendkívül alacsony. Azonban a legkisebb koncentráltóságú népesség is ötször koncentráltabb az egyenletes eloszlásnál.

A foglalkoztatottak és a jövedelem közötti majd kétszeres koncentráció különbség szerint a jövedelem jó része az azt megtermelő foglalkoztatottnak is csupán egy kis részéhez kötődik (13., 14. ábra).

13. ÁBRA

*A főbb munkaerő-piaci mutatók területi különbségei a Lorenz-görbén
(Spatial Disparities of Main Indices of Labour Market on Lorenz Curve)*

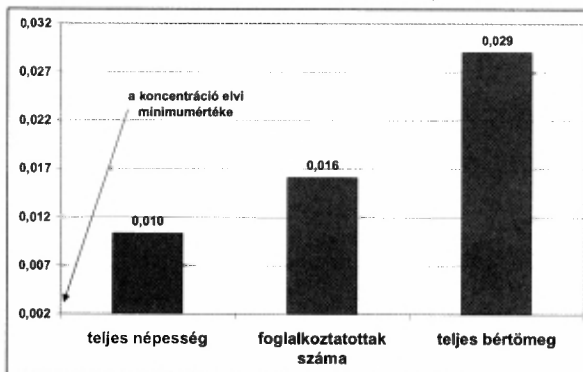

Megjegyzés: A főbb munkaerő-piaci mutatók területi különbségei a Hoover-index alapján: F_k : 11,98; Y_k : 12,64; J_k : 22,63.

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

14. ÁBRA

*A területi koncentrátság (Herfindahl-Hirschman-index, K) nagysága a
három munkaerő-piaci abszolút mutató esetében
(Spatial Concentration [Herfindahl-Hirschman Index, K] by Three Absolute
Indicies of Labour Market)*

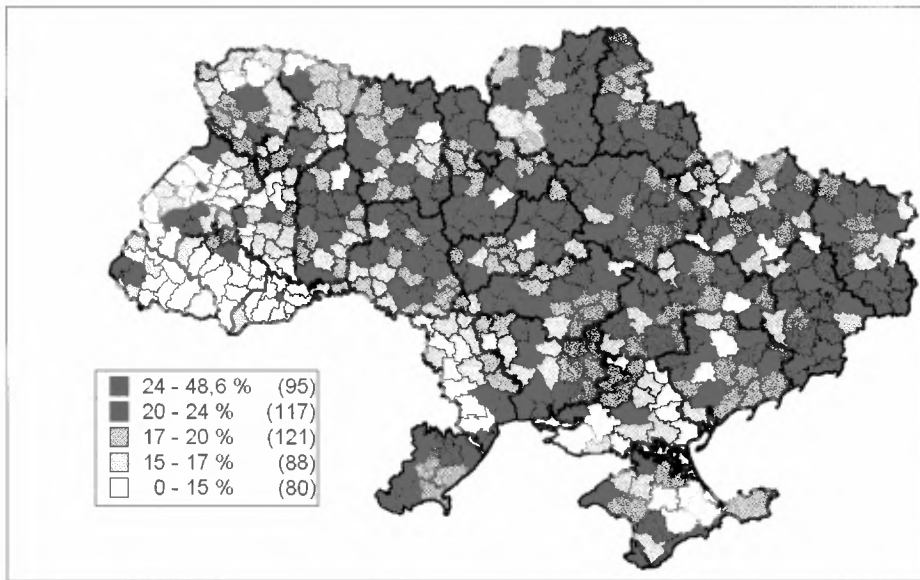
Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

A bérből és fizetésből élők *foglalkoztatottsági rátája* – a munkanélküliségi rátához hasonlóan szintén a nagyvárosok környékén a legmagasabb, illetve – ahogy az a megye szintű adatokból is látszott – kelet felé emelkedik (15. ábra). A munkanélküliséghez képest sajátos, hogy Középnnyugat-Ukrajnában az alapvetően vidékies rajonokban is relatíve magas foglalkoztatottsági értékekkel találkozunk, melynek

okai a mezőgazdaság átalakításában keresendők. Máshol a magas foglalkoztatottság főként a magas urbanizáltsággal függ össze. Így Dél-Ukrajnában főként a tengerparti sávban – Odesza, Mikolajiv, Herszon – magasabb a foglalkoztatottság. A Kárpátok vidékén találjuk országosan a legalacsonyabb foglalkoztatottsági szinteket (técsői járás), annak ellenére, hogy az EU határmenté – különösen Ungvár térsége még a galíciai határmentéhez képest is – jobb foglalkoztatottsági pozíciókkal rendelkezik. Az olcsó munkaerőt, valamint az Európai Unió és a nagy keleti felvevőpiacok határán meglévő közlekedés-földrajzi előnyöket kihasználva számos transznacionális vállalat hozott létre itt termelőegységet (pl. a Skoda vagy a Flextronics). Egy-egy térségben egy nagyobb üzem is elegendő ahhoz, hogy magasabb foglalkoztatottsággal találkozzunk, mint a ritkán lakott nyugat-poleszjei Kuznecovszk (Volodimirec) rajonban a Rivnei Atomerőmű.

15. ÁBRA

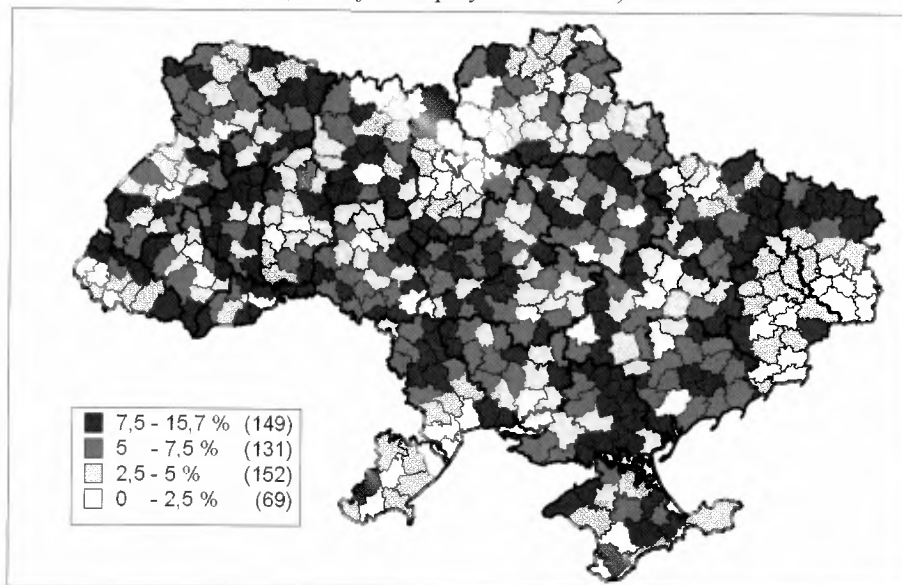
*A bérből és fizetésből élők foglalkoztatottsági rátája 2004-ben
(Rate of Employees of Total Population in 2004)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

A regisztrált munkanélküliségi ráta 2004-ben főleg a nagyvárosokban és környékükön volt alacsony, jelezve ezek fontosságát az általános foglalkoztatottság terén is (16. ábra). Országosan a legalacsonyabb munkanélküliségi rátákat az odeszai agglomerációban találjuk, ahol annak nagysága az 1%-ot sem éri el. Hasonlóan alacsony a munkanélküliség Kijevben és térségében. A főváros szerepe kiemelkedő: Kijev munkaerő-piaci kisugárzása egészen nagy területet érint, amely szigetként emelkedik ki a középnyugati országrész depressziós rurális térségeiből.

16. ÁBRA
A munkanélküliségi ráta alakulása 2004-ben
(Rate of Unemployment in 2004)

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

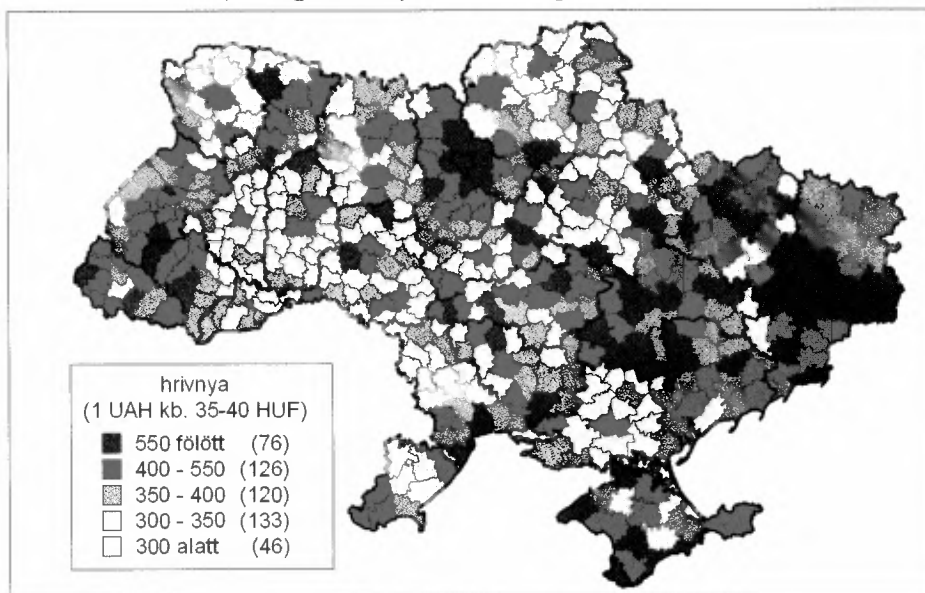
A mezőgazdasági vállalatok kedvezőbb túlélési esélye (a piac közelsége), illetve részben a korábban már említett kényszerű dezurbanizáció miatt, a nagyvárosi agglomerációkon kívüli, de attól relatíve nem túl távol eső alacsony jövedelmű rurális térségekben (Odesza, Kijev, Harkiv, Dnyeper-mente, Donec-medence, Vinnicja és Hmelnicki tágabb térsége) is relatíve alacsony a munkanélküliség. Az ország nyugati közvetlen határszéle – különösen Kárpátalján és Lviv megyében – kedvezőbb munkanélküliségi helyzetű. A turizmus által érintett területeken, főként a Krímben is relatíve alacsony a munkanélküliség, habár a Kárpátok félreeső rajonjaiban – ökörmézői járás, a hucul vidék: rahói, verhovinai járás – magas munkanélküliséget találunk. Összefüggő nagyobb munkanélküliségű területek elsősorban a nagyobb foglalkoztatási központoktól távolabb fekvő „munkaerő-piaci senkiföldjén” alakultak ki. Ez jellemzi Kelet-Ukrajna alulindustrializált térségeit, mint a Donec-medence ritkán lakott sztyepei peremzónáit. Jellemzően magas a munkanélküliség a Déli-Bug és a Dnyeper alsó folyása menti agrártérségekben, a Poleszje – Rivne és Volhínia megye – és Podólia nyugati, közlekedési árnyékszónában fekvő, elzárta térségeiben. A legmagasabb munkanélküliségi értékek a vidéki lakosság által rendkívül sűrűn benépesült Felső-Dnyeszter mentét (Ivano-Frankivszk megye: Horodenka; Csernyivci megye: Herca, Kelmenci rajonok) jellemzik, ahol a helyzetet csak nehezíti a kedvezőtlen határ menti fekvés (Románia legtávolabbi, legelmaradottabb területei és Moldva). Határ menti munkaerő-piaci árnyékterületnek számít délnyugaton a Dnyeszter menti szakadár köztársasággal határos rurális térség is,

ahol csak a kedvező közlekedés-földrajzi fekvésű Rozdilna és Kotovszk (a Balkánt Kelet-Európával összekötő vasúti csomópontok) térsége emelkedik ki. A Krím turisztikai árnyékzónái – a Karkinit-öbölnél fekvő északnyugati és a Szivas-öbölnél fekvő keleti területek – is látványosan kiemelkednek magas munkanélküliségükkel.

A munkaerő-piaci helyzet, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség alapvetően rányomja bélyegét a *jövedelmekre* is. Az átlagosnál jóval magasabb fizetések csak a nagyvárosokban és az ipari központokban vannak, miközben a kiterjedt falusi térségekben, főként Középnugat-Ukrajnában megdöbbentően alacsony bérekért dolgoznak (17. ábra).

17. ÁBRA

*A havi átlagkeresetek nagysága 2004-ben
(Average Monthly Nominal Wages in 2004)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

A legmagasabb átlagkeresetek azonban mégsem Kijevet, vagy valamely nagyvárost jellemzik, hanem az atomenergetika-ipar „kistigriseit”. Enerhodar, Kuznecovszk, Netyisin és Juzsnoukrajnszk az ország „leggazdagabb városai”, Kijev csak utánuk következik. Igen kedvező a kisebb kikötővárosok helyzete, így a két Odeszát tehermentesítő szárnykikötő, Juzsne és Iljicsivszk is a „leggazdagabb” városok sorát gyarapítja. Ide sorolható Boriszpil, Kijev reptere. A „gazdag” kisvárosok élvonalát követi a kijevi agglomeráció, majd a nagy ipari központok (Mariupol, Krivij Rih, Zaporizzsja, Donyeck, Dnyipropetrovsk), a kőolaj-feldolgozás egyes központjai (Dolina, Kremencsuk) és a Donec-medence szénbányászatkörzetei (Popaszna, Krasznoarmijszk, Kraszni Liman, Antracit), ahol a katasztrofális munkakörülményeket csak a magasabb átlagbérekkel lehet ellensúlyozni. Ezek után következnek

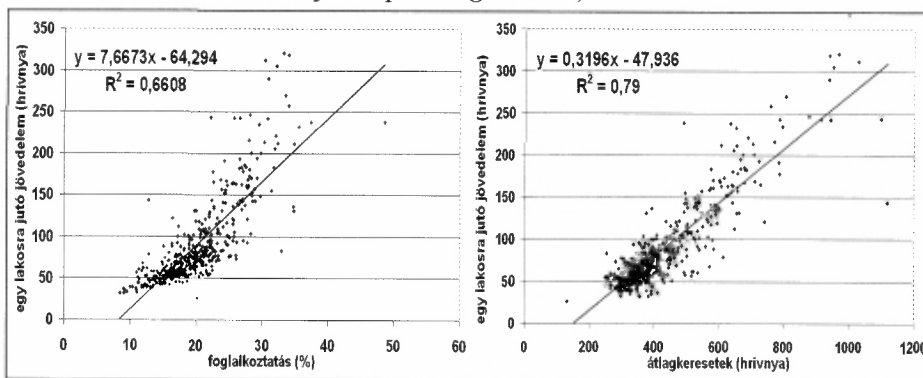
az átlag feletti „sereghajtói”, a kisebb középnugati, nyugati ipari centrumok (Szlavuta, Zsmerinka, Sztrij, Nadvirna), a nyugati befektetések által érintett galíciai és kárpátaljai városias régiók (Lemberg, Ungvár, Munkács) és a krími partvidék idegenforgalmi központjai (Jalta). Általában a Kárpátok hegyvidéke is kedvező átlagkereseti pozíciókkal rendelkezik, ahol a legnagyobb ukrainai sícentrumoknak (mint Vorohyta) otthont adó Jaremcsa rajon átlagkereseti értéke a legkiemelkedőbb.

A rurális térségek (Podólia, Poleszje) között is *extrém alacsony átlagkeresetek* jellemzik északkelet Ukrajna zömmel aprófalvas térségeit (különösen a Deszna mentét), a szakadár Transznisztriával és Moldáviával határos zónákat (Tarutine), Déli-Bug felső folyása mentét (Teofipol, Hmelnickij megye). Alacsony értékek jellemzik a sűrűn benépesült Dnyeszter vidékét – ahol a legalacsonyabb értékeket a Podóliai Nemzeti Park területén találjuk –, illetve a Poleszje nyugati fehérorosz határ menti területeit, amely a szovjet időkben főként Breszt vonzáskörzetébe tartozott.

Az egy főre jutó bérmennyiség – mint már említettük – az átlagkeresetek és a foglalkoztatottsági arány szorzata, így a két mennyiség területi viszonyai hol felerősítik, hol kioltják egymást. Az egy főre jutó jövedelmek és az átlagkeresetek, illetve az egy főre jutó jövedelmek és a foglalkoztatottság közötti igen szoros regressziós kapcsolatot közelebbről is megvizsgáltuk. Az átlagkeresetek a foglalkoztatottságnál kisebb mértékben szóródnak (R^2) a trendhez képest. Mindkét esetben a magasabb értékek nagyobb szóródást jelentenek, míg az átlag alatti értékek sokkal jobban illeszkednek az országos trendekhez (18. ábra).

18. ÁBRA

*Az egy főre jutó bérmennyiség, illetve a foglalkoztatottság és az átlagkeresetek közötti regressziós kapcsolat
(Regression between Employment, Average Monthly Nominal Wages and per Capita Wage Income)*

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját számítás.

A reziduum értékek nagysága alapján – szoros korrelációs kapcsolat esetén – következtethetünk az egyes térségek egyedi, lokális sajátosságaira. Nagyságát az egyes pontok – rajonok – esetében azok adott x értéken, a valós y és a regressziós egyenes egyenletéből számított elméleti y' érték különbsége adja: $y - y'$ = reziduum.

Középnugat-Ukrajnában és általában a vidéki térségekben az egy főre jutó valós jövedelmi értékek jóval elmaradnak a foglalkoztatottság alapján becsültektől, mivel a magas foglalkoztatottság ellenére a foglalkoztatottak zömmel alacsony hatékonysággal gazdálkodó mezőgazdasági üzemekben, rendkívül alacsony bérekért dolgoznak. A nagyvárosi agglomerációkban, a Kárpátok és a Krím területén ezzel szemben magasabbak az egy főre jutó jövedelmek, mint azt a foglalkoztatottság alapján becsülni lehet, azaz a relatíve alacsony foglalkoztatottsági szinthez relatíve magas átlagbérek társulnak.

A kiszámított két reziduummérték korrelációs kapcsolata ($r=-0,35$) meglehetősen szoros, ellentétes irányú együttmozgást mutat. A korreláció szorosságát főként az gyengíti, hogy a nagyvárosok és az energetikai központok térségei kiugró munkaerő-piaci pozíciójuk révén mindkét esetben igen magas pozitív reziduummértékeket mutatnak. A „másik oldalon” a legelmaradottabb területek mindkét esetben negatív reziduuma távolról sem jellemző általánosan. Ebből az látszik, hogy nincsenek extrém elmaradott területek, csupán az „ukrán nagyátlag”, amiből extrém pozitív értékkel ugranak ki a relatíve kiváló munkaerő-piaci adottságokkal rendelkező térségek.

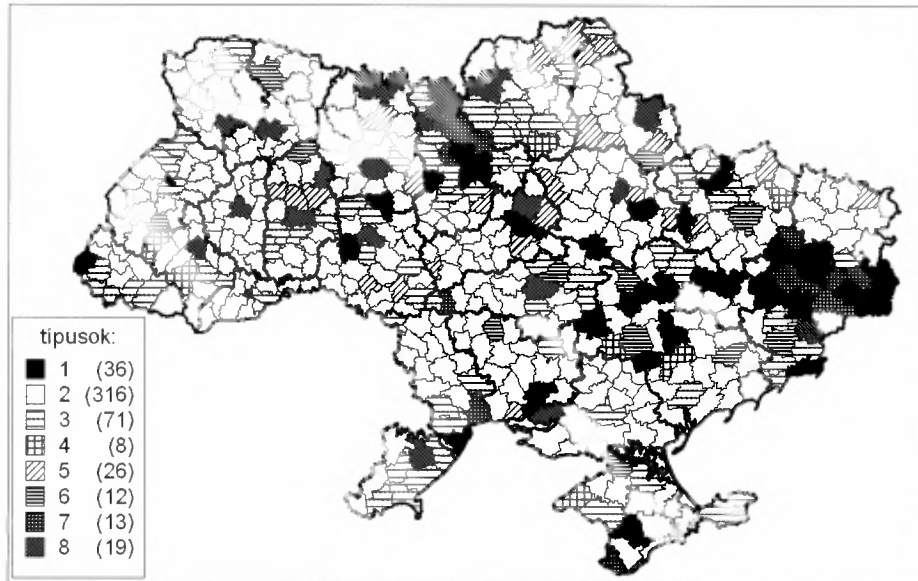
Mivel a legtöbb mutató esetében a rajonok töredéke mutat átlag feletti értéket, ezért az átlag felettség (a munkanélküliségnél az alattiság) országos viszonylatban szinte biztosan igen kedvező munkaerő-piaci helyzetet takar. A három rajonszintű mutató, a munkanélküliségi ráta (U), az átlagjövedelem (Y_k) és a foglalkoztatottsági ráta (F_k) esetében megvizsgáltuk, hogy mely rajonok érnek el átlag feletti értéket. A munkanélküliséget kivéve az átlag alattiság kedvezőtlen, míg az átlag felettség kedvező pozíciót jelent. A három mutató szerint összesen nyolc típust alakítottunk ki, aszerint, hogy mely mutató esetében kedvezőbb a helyzet az országos átlagnál (19. ábra). A harmadik típus esetében a munkanélküliségi ráta átlag alatti. Feltűnő ezeknek a térségeknek a nagy száma (71), ám ez sok esetben nem biztos, hogy előnyös helyzetet takar – pl. az Odeszától nyugatra fekvő elmaradott budzsáki sztyeppe-i térségek esetében –, csupán a rurális térségekben az agrárszektor munkaerő felszívó hatásának a következménye.

A rajonoknak csupán töredéke (7%) volt minden szempontból kedvező pozícióban, míg 63%-a semmilyen tekintetben sem volt kedvező helyzetben. A pozitív helyzetű rajonok legnagyobb számban és arányban főként Kelet-Ukrajnában – megyeszékhelyek, ipari, energetikai központok – vannak. Nagy számban főként a foglalkoztatásból – vagy magas munkanélküliség, vagy alacsony foglalkoztatottság – eredő problémákkal küzdő, de alapvetően kedvező pozíciójú rajonokat találunk.

Dél-Ukrajna kedvezőbb helyzetű zónái a tengerparti területekre, különösen a kikötővárosi agglomerációkra – Odesza, Mikolajiv–Herszon – szorítkoznak, míg tőlük északra csak kedvezőtlen adottságú térségeket találunk. Az odeszai, a mikolajivi és szimferopoli agglomeráció minden tekintetben átlag feletti értéket mutat. A krími tengerparton a turizmusból eredően kedvező a munkaerő-piaci pozíció.

19. ÁBRA

A rajonok általános munkaerő-piaci pozíciója 2004-ben
(General Position of Rayons on Labour Market, 2004)

Megjegyzés:

Típus (pozíció)	Munkanélküliségi ráta (U)	Átlagjövedelmek (Y_k)	Foglalkoztatottsági ráta (F_k)
1 (minden tekintetben pozitív)	<i>kedvező</i>	<i>kedvező</i>	<i>kedvező</i>
2 (minden tekintetben negatív)	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvezőtlen</i>
3 (pozitív)	<i>kedvező</i>	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvezőtlen</i>
4 (pozitív)	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvező</i>	<i>kedvezőtlen</i>
5 (pozitív)	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvező</i>
6 (több tekintetben pozitív)	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvező</i>	<i>kedvező</i>
7 (több tekintetben pozitív)	<i>kedvező</i>	<i>kedvező</i>	<i>kedvezőtlen</i>
8 (több tekintetben pozitív)	<i>kedvező</i>	<i>kedvezőtlen</i>	<i>kedvező</i>

Forrás: Az Ukrán Statisztikai Hivatal adatai alapján saját szerkesztés.

Nyugat-Ukrajnában csupán két rajon van minden tekintetben kedvező helyzetben, Ungvár és Lviv. Tágabb, határ menti térségükben alacsonyabb a munkanélküliségi ráta az átlagosnál. A többi területi székhelyen a keresetek nem érik el az országos átlagot. Dolina és Nadvirna esetében a helyi petrokkémia-ipar befolyásolja a keresetek alakulását pozitív irányba.

Kijev agglomerációjában az alacsony foglalkoztatottság ellenére magas átlagkeresetek és alacsony munkanélküliség tapasztalható. Az agglomeráció tágabb szomszédságában már az átlagkeresetek is jelentősen csökkennek, de a munkanélküliség még mindig alacsony. Ennek oka Kijev pozitív gazdasági kisugárzásán túl az agrártermelés kedvezőbb pozíciója. Ilyen zónákat több nagyváros tágabb környezetében is találhatunk. Középnnyugat-Ukrajna legtöbb kiemelkedő területe épp az alacsony

munkanélküliség miatt tűnik ki, ami az agrárszektor jelentőségére utal. A középnyugati fejlettebb rajonokat kevés kivétellel (energetikai központok) mindenhol alacsony átlagkeresetek jellemzik. A kijevi agglomeráción kívül két – jelentősebb vasúti csomóponttal rendelkező – rajon (Kozjatin és Zsmerinka) van minden tekintetben átlag felett.

Összegzés

Ukrajna gazdasági fejlettségi szintjéből eredendően a területi egyenlőtlenségek igen élesek, mint ahogy ez a munkaerő-piaci viszonyok esetében is látható. Az elhúzódó transzformációs krízis hatására a területi egyenlőtlenségek az ezredfordulón mutatták a legmagasabb értékeket, így a rajon szinten vizsgált 2004. év már egy mérsékeltebb helyzetet tárt elénk. Ukrajna munkaerő-piaci viszonyai rendkívül polarizáltak, csupán néhány nagyvárosias centrum lóg ki az alacsony szinten lévő ukrán mezőnyből, melyek kiugró értékekkel az átlagot sok esetben a mezőny „fölé” helyezik. Kijev, Dnyipropetrovszk, Odesza, Doneck agglomerációi a fő dinamika-hordozó területek, melyek mellett Nyugat-Ukrajnában csak Ungvár és Lviv térsége említhető. A kedvező munkaerő-piaci adottsággal rendelkező helyek kivétel nélkül a városias zónákhoz, a magasan urbanizált rajonokhoz köthetők. A területi egyenlőtlenségek mértéke a gazdasági felemelkedés kezdetén, az ezredforduló utáni pár évben csökkenő tendenciát mutatott. A fő gazdasági centrumok fejlődése jelentősen emeli az ukrán átlagot, amelyek munkaerő-piaci súlya is egyre inkább növekszik. Ennek hatására az átlagkeresetek, a foglalkoztatottság és a munkanélküliség területi egyenlőtlenségei várhatóan – lassabb ütemben – tovább fognak növekedni.

Jegyzetek

¹ Az ILO adatok sem esnek sok esetben egybe, ennek köszönhető a munkanélküliségi ráta adatsorának törése, de ugyanez tapasztalható a foglalkoztatottság esetében is 1999 és 2000 között. Több adatbázisnál jelentős fejtörést okoznak a – több esetben durva – hibák, amelyek a munkaügyi adatbázisokat jellemzik. A 2003. (17.8 tábla) és a 2006. (17.9 tábla) évi statisztikai évkönyv ILO munkanélküli táblázata ellentmondásos, továbbá a regisztrált munkanélkülieket bemutató 17.25. (2006) és a 17.24. (2003) táblázat időbeli adatsora egy évvel „eltolódott” egymáshoz képest. Ezzel együtt elsősorban a hibák kiszűrésére törekedtünk, nem pedig az adatbázisok mellőzésére.

² A vizsgálat során a közigazgatásilag különálló Kijev városát a kijevi oblasztyal, Szevasztopol városát pedig a Krími Autonóm Köztársasággal vontuk össze a szemléletesség és a megfelelő területnagyság-szóródás elérése érdekében.

³ A következőképpen adódik mk' értéke:

Ha ismerjük a munkanélküliségi ráta és a foglalkoztatottak számának nagyságát, akkor a következő egyismeretlenes egyenlet átalakításával ki tudjuk fejezni a munkanélküliek számát:

$$U (\%) = m / (f + m) * 100$$

ahol U a munkanélküliségi ráta (Unemployment rate), m a regisztrált munkanélküliek, f a foglalkoztatottak száma. Ha ismert U és f, akkor az előbbi egyenletből m értéke:

$$m = f * (U / (1 - U))$$

Mivel azonban a munkanélküliek számát a foglalkoztatottak számának csak egy részéből – a bérből és fizetésből élők számából – számítottuk, ezért annak értéke kisebb a ténylegesnél.

Egészen pontosan a foglalkoztatottak „maradékából” számított munkanélküliek nagyságával alacsonyabb:

$$m = fk * (Uk/(1-Uk)) + fe * (Ue/(1-Ue))$$

ahol fk a bérből és fizetésből élők, fe a többi foglalkoztatott száma, Uk pedig a bérből és fizetésből élők számából, míg Ue a többi foglalkoztatott számából számított munkanélküliségi ráta nagysága. Ebből tehát:

$$mk = fk * (Uk/(1-Uk))$$

Az általunk számított mk' értéke azonban valamelyest eltér a bérből és fizetésből élő foglalkoztatottak számából számított mk -tól, mivel a munkanélküliségi ráta nagyságát az Ukrán Statisztikai Hivatal az összes foglalkoztatottakra számítja. Az általunk kiszámított munkanélküliek számát a teljes munkanélküliségi rátán keresztül a nem ismert fe – foglalkoztatottak száma is befolyásolja. Tehát a következőt számítottuk mk' -re:

$$mk' = fk * (U/(1-U))$$

azaz:

$$mk' = fk * (m/f)$$

tehát

$$mk'/m = fk/f$$

A fenti összefüggésből megállapítható, hogy minél magasabb a bérből és fizetésből élők aránya a foglalkoztatottakon belül, annál közelebb áll a kiszámított munkanélküliek (mk') száma a valósághoz. Ahol tehát magas a bérből élők aránya, ott mind a foglalkoztatottsági, mind az aktivitási ráta megközelítőleg a valós képet mutatja.

Irodalom

- Balabanov, G.V.–Nagirna, V.P.–Nizhnik, O.M. (2003) *Transformatsya structuri gospodarstva Ukraini*. Institute of Geography, National Academy of Science of Ukraine, Kiev.
- Bodnár D.–Karácsonyi D. (2005) *Ukrajna az átmenet időszakában*. Társadalom és Gazdaságföldrajzi Tanulmányok I., Trefort Kiadó, Budapest. 217–231. o.
- Csáki Cs. (2005) A mezőgazdaság átalakulása Közép- és Kelet-Európában: a reformok helyzete. – *Fejlesztés és Finaszírozás*. 2. 3–14. o.
- Dövényi, Z. (1993) Unemployment as a new phenomenon of the transition. – Hajdú, Z. (ed.) *Hungary: society, state, economy and regional structure in transition*. Centre of Regional Studies of HAS, Pécs. 185–208. o.
- Dövényi, Z. (1994) Transition and unemployment – the case of Hungary. – *Geojournal*. 4. 393–398. o.
- Dövényi, Z. (1995) Die strukturellen und territorialen Besonderheiten der Arbeitslosigkeit in Ungarn. – Meusburger, P.–Klinger, A. (Hrsg.) *Vom Plan zum Markt. Eine Untersuchung am Beispiel Ungarns*. Physica Verlag, Heidelberg. 114–129. o.
- Dövényi, Z. (2001) Development and spatial disparities of unemployment in Hungary. – Meusburger P.–Jöns, H. (eds.) *Transformation in Hungary: Essays in economy and society*. Physica Verlag, Heidelberg. 207–224. o.
- First All-National Population Census: historical, methodological, social, economic, ethnic aspects*. (2004) State Statistic Committee of Ukraine, Kijev.
- Kocsis, K.–Rudenko, L.–Schweitzer, F. (eds.) (2008) *Ukraine in Maps*. Geographical Research Institut, Hungarian Academy of Science, Budapest.
- Kondor A. (2006) A demográfiai átmenet hatása az európai volt szocialista országok öregségi nyugdíj-rendszereire. – *Földrajzi Közlemények*. 1–2. 39–54. o.
- Kornai J. (1993) Transzformációs visszaesés: egy általános jelenség vizsgálata a magyar fejlődés példáján. – *Közgazdasági Szemle*. 7–8. 569–599. o.
- Mrinska, O. (2003a) *Regional disparities in Ukraine – consequences of transitional period*. National Taras Shevchenko University, Kijev.
- Mrinska, O. (2003b) *Traditional industrial regions of Ukraine*. Paper for RSA International Conference, Pisa.
- Mrinska, O. (2004) Ukrainian cities as a gateway to the global innovative economy. – Eckardt F.–Hassenpflug, D. (eds.) *Urbanism and Globalisation*. Peter Lang Verlag, Frankfurt am Main. 47–63. o.
- Nemes Nagy, J. (2000) Regional inequalities in Hungary at the end of the socio-economic transition. – Kovács, Z. (ed.) *Hungary towards the 21th century: the human geography of transition*. Studies in Geography in Hungary 31. Geographical Research Institut, Hungarian Academy of Science, Budapest. 87–98. o.

- Nemes Nagy, J. (2002) Spatial gravity centres of the dynamics and the crisis in Hungary. – *Hungarian Statistical Review*. Special Number 7. 75–85. o.
- Nemes Nagy, J. (2003) Geography and spatial modelling: Regional income inequalities in Hungary. – Jakobi, A. (ed.) *Frontiers of Geography*. Department of Regional Geography, Eötvös Loránd University, Budapest–Heidelberg. 45–58. o.
- OECD (2004) *Achieving Ukraine's Agricultural Potential*. Washington.
- Van Zon, H.–Batako, A.–Kleslavská, A. (1998) *Social and Economic Change in Eastern Ukraine*. Ashgate, Adlershot–Brookfield–Singapore–Sydney.
- Van Zon, H. (2001) *The Political Economy of Independent Ukraine*. University of Sunderland, England.